

Gilles
Veinstein

ülkelerde oluşturdukları yeni kurumlarla fetihten önce var olan kurumların devamını üzerinde durmuş, bu hususta Kıbrıs'a dair önemli bir makale yazmış, çiftlikler, âyanlar, yahudiler vb. konularla da ilgilenmiştir. Giderek imparatorluğun merkezî işlerine yönelmiş, Osmanlı Devleti'nin kurumları hakkında çalışmıştır. Üzerinde çalıştığı konular arasında Osmanlı ordusunun teşkilâtı, merkezî idare, tercümanlar, şahinciler, ehl-i hiref, ilmiye teşkilâtı ve nâibler yer alıyordu. Bunun yanında Macar, Habsburg ve Fransa ile Osmanlı sultanlarının münasebetlerini araştırmıştır. Hastalığının ortaya çıktığı sıralarda iki büyük projeye uğraşıyordu. Bunlardan ilki Fransa krallarına gönderilen Osmanlı padişahlarının nâmelerini toplayıp neşretmek, ikincisi de kapıkulları hakkında ciddi bir inceleme yapmaktı. Bu çalışmalarının ilk neticelerini Collège de France'daki derslerinde ortaya koymuştu. Devletin yanında sultanların yeri ve rolü de ilgisini çekmiştir. Osmanlı sultanı yalnız kendi imparatorluğunun değil dünyanın nizamı için de gerekli bir figürdü. Osmanlı padişahlarının vâkıa ve ideoloji bakımından kimliklerini ortaya koymak amacıyla فرمانların diplomatiğini titizlikle inceliyor, Osmanlı kroniklerinin padişahların cülûs ve ölûmleri hakkındaki bölümlerini okuyordu. Veinstein daha çok devlet, toplum ve iktisat tarihçisiydi ve siyasî bir tarihçi olarak din ve tarikatların tarihiyle de ilgiliydi. Tarikatlar hakkındaki birkaç kitabın editörlüğünü Alexandre Popovic ile birlikte yapmıştır. Bunlardan biri olan *Les voies d'Allah* (Paris 1996) sistematik bir genel tablo verir. Bu konulara da aynı zamanda karşılaştırmacı bir nazarla bakan Veinstein, Dominique Iognat-Prat ile beraber İslâm'da ve Hıristiyanlık'ta Tanrı'nın kullarıyla ilgili ortak bir eser kaleme almıştır (*Histoire des hommes de Dieu dans l'Islam et le Christianisme*, Paris 2003). Onun kaynaklara olan ilgi ve sevgisine, bu konudaki yol göstericiliğine özellikle işaret etmek gerekir. Tahrir ve mühimme defterleriyle kadı sicillerinden çok yararlanan Veinstein Türkiye'den başka Bulgaristan, Yunanis-

tan, İtalya ve Fransa gibi ülkelerde mevcut belgeleri de araştırmıştır. Patmos'taki manastırın arşivlerinde bulunan Osmanlı belgelerinin katalogunu Elizabeth Zachariadou ile birlikte hazırlamıştır. Bu belgelerde tarihî gerçekler dışında belki de ona göre daha önemli olan şey "Osmanlılar'ın sesini duymak"tı. Kâtiplerin kelimeleri nasıl kullandıklarını ve bu kelimelerin gerçek mânasını anlamak ona göre tarihinin ilk görevidir.

Eserleri: *Mehmed Efendi. Le paradis des infidèles. Un ambassadeur ottoman en France sous la régence* (Paris 1981; T trc. M. A. Erginöz, *İlk Osmanlı Seferi 28 Mehmed Çelebi'nin Fransa Anıları: Kâfirlerin Cenneti*, İstanbul 2002); *L'Empire ottoman et les pays roumains, 1544-1545* (Paris-Cambridge 1987, Mihnea Berindei ile birlikte); *Leçon inaugurale faite le vendredi 3 décembre 1999, chaire d'histoire turque et ottomane* (Paris 1999); *Le Sérail ébranlé. Essai sur les morts, dépositions et avènements des sultans ottomans (XIVe-XIXe siècles)* (Paris 2003, Nicolas Vatin ile birlikte); *L'Europe et l'Islam: Quinze siècles d'histoire* (Paris 2009; Henry Laurens ve John Tolan ile birlikte; İng. trc. J. Marie Todd, *Europe and the Islamic World*, Princeton 2013). Ayrıca *Etat et société dans l'Empire ottoman. La terre, la guerre, les communautés* (Londra 1994) ve *Autoportrait du sultan ottoman en conquérant* (İstanbul 2010) adlı makale ve derleme kitapları vardır.

 NICOLAS VATIN

VELİHANOV, Çokan

(1835-1865)

**Kazak tarihçisi,
etnograf ve folklor araştırmacısı.**

Bugünkü Kazakistan'ın Kostanay vilâyeti Sarıköl ilçesine bağlı Küntiymes kışlağında doğdu. Asıl adı Muhammed Haneviye'dir. Annesi oğlunu Çokan (Şokan) adıyla çağırdığından kendisi de bu adı benimsemiş ve bu adla tanınmıştır. Kazak asillerinden olan babası, Orta Cüz (Jüz) Kazakları'nın son hanı Veli Han'ın oğlu, döneminde Amankarağay vilâyetinin Ağa Sultan unvanına sahip Kazak yöneticisi Şingıs (Cengiz) Velihanov'dur (ö. 1895). İlk eğitimini köy mektebinde alan Çokan, Omsk şehrindeki Sibirya Askerî Okulu'nda öğrenime başladı (1847). 1853'te burayı bitirdiğinde çok iyi Rusça biliyordu ve kültürlü, görgülü genç bir entelektüel ni-

teliğine sahip olmuştu. Daha sonra Batı Sibirya'yı ve Kuzey Kazakistan'ı yöneten genel vali G. H. Gasfort'un emir subayı oldu. 1858'de, Batılı araştırmacılardan daha önce gidenlerden hiçbirinin sağ dönemediği Kâşgar'a bir araştırma gezisi düzenlediyse de Rus casusluğu ile itham edilince kervaniyla birlikte 1859'da geri döndü. 1860'ta başşehir Petersburg'da Çar II. Aleksandr tarafından kabul edildi; çeşitli mükâfat, madalya ve rütbelarla ödüllendirildi. Ancak zorlu Kâşgar seferi esnasında yakalandığı verem sebebiyle Petersburg'un nemli havası kendisine yaramadı. 1861'de memleketine dönerek verem hastaları için günümüzde de uygulanan kırmızı tedavisi gördü. 1864'te Albay Çernyaev kumandasında katıldığı Evliyaata seferinde Rus askerlerinin Kazak ve Özbekler'e karşı sergilediği acımasızca davranışlara dayanamayıp yolculuğunu yarıda kesti. Önce Verniy'e (şimdiki Almatı) gitti. Ardından eski aile dostu Tezek Sultan'ın Taldıkorgan yakınlarındaki köyünde yaşamaya başladı. Burada Tezek Sultan'ın akrabalarından Aysarı Hanım'la evlendi. Fakat çok geçmeden hastalığı kötüleşti ve henüz yirmi dokuz yaşında iken öldü.

Velihanov daha Rus askerî okulu öğreniciyken zekâsı, çalışkanlığı ve ilme merakıyla öğretmenlerinin dikkatini çekmiş, özel bir izinle okulun kütüphanesini kullanma imkânı elde etmişti. Böylece Rus ve dünya edebiyatının önemli eserlerini okuyarak ufku genişletmiş, ünlü Rus aydını ve siyasetçisi G. N. Potanin ile dostluk kurmuştur. Yaz tatillerinde ailesinin yanına gittiğinde Kazak kültürü ve edebiyatıyla ilgilenmiş, Kazak halk hikâyesi "Kozi Körpeş-Bayan Suluv" hakkında yaptığı çalışmayı Petersburg Üniversitesi profesörlerinden I. N. Berezin okuyup değerlendirmiştir. Velihanov'un ilk akademik çalışmaları Berezin'in bir makalesine dair yazdıkları ile "Kozi Körpeş-Bayan Suluv" hikâyesidir. Bunların yanında öğrencilik yıllarında resme de merak sarmıştı. Kazaklar arasında modern anlamda resim sanatıyla ilgilenen Velihanov'un çizimleri o dönemdeki göçebe hayatı hakkında önemli bilgiler içermektedir.

Velihanov'un akademik hayatı, Rusya'nın coğrafi ve askerî araştırma seferlerine katılıp bu seferlerde elde ettiği yeni bilgileri Avrupa bilim dünyasına tanıtmakla geçmiştir. 1855'te genel vali ile birlikte katıldığı, Semey -Ayagöz- Kapal yoluyla Almatı'ya kadar uzanan sefer boyunca Kazak ülkesini ve halkını daha yakından tanıma imkânı bulmuş, 1856'da ünlü çoğ-

Çokan
Velihanov

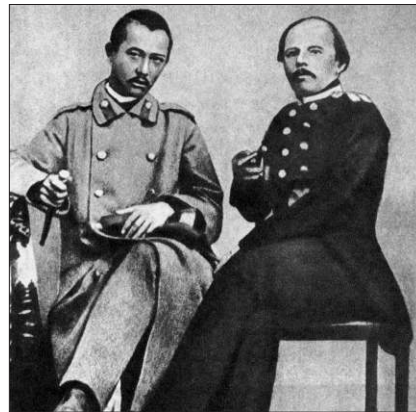
rafyacı P. S. Semenov-Tyan-Şanskiy ile tanışmıştır. Semenov'un teklifiyle Rusya Coğrafya Derneği'ne üye olmuş, aynı yıl iştirak ettiği Aladağlar ve Isık Göl bölgesi araştırma yolculuğunda Ulu Cüz Kazak boyları ve Kırgızlar'la ilgili birçok yeni bilgi derlemiştir. "Halk bilgeliğinin hazinesi, bütün halk hikâyelerinin, coğrafya, din ve geleneklerin toplandığı bir ansiklopedi ve bozkır İlyada'sı" dediği Orta Asya sözlü edebiyatının en ünlü örneklerinden olan Manas destanının bir bölümünü ("Kökütey Han'ın Aşısı") 1861'de Rusça'ya çevirerek yayımlayan ilk araştırmacı olmuştur. Coğrafi seferlerinin en ünlüsü şüphesiz Kâşgar ve civarına yapılan gizli seferdir. Burada kaldığı süre zarfında Uygur dilini incelemiş, birçok nâdir el yazması ile tarihî sikke elde etmiş, Kâşgar'a özgü bitki ve mineral örneklerini tesbit etmiş, bölge coğrafyası ve siyasî durumu hakkında bilgi toplamıştır. Bu seferin haberleri Rusya ve Batı dünyasında hızla yayılmış, böylece Doğu Türkistan'ı bilim dünyasına ilk defa tanıtanlardan biri olmuştur. Kâşgar seferine dair yayımladığı birçok makale kısa sürede Almanca'ya, büyük bir kısmı da 1865'te İngilizce'ye çevirilerek yayımlanınca kendisi ilim dünyasında çok tanınan bir Türkistan uzmanı haline gelmiştir.

1860'ta Petersburg'a gittiğinde arkadaşları Potanin ve ünlü yazar Dostoyevski ile karşılaşmıştır. Velihanov, Dostoyevski ile 1854'te Omsk şehrinde sürgün cezasını çektiği sırada tanışmış, daha sonra birbirleriyle mektuplaşmış ve görüş alışverişinde bulunmuştur. Rus olmayan tebaadan birinin o güne kadar ulaşabildiği en yüksek saygınlık ve şöhrete ulaşan Velihanov'un gelecek planlarına bir türlü iyileşmeyen hastalığı engel olmuştur. Yine aynı yılın yaz aylarında Atbasar vilâyeti ağa sultanı seçilmesine rağmen genel vali tarafından hastalığı gerekçesiyle tayini yapılmamıştır. Rus sömürge idaresi, geleneksel Kazak hukuk sistemini ortadan kaldırarak Rus kanunlarını ve mahkemelerini yürürlüğe koymayı planlıyordu. Velihanov, Kazak toplumsal hayatı için büyük öneme

sahip olduğunu düşündüğü bu konuyla ilgili en kapsamlı çalışmalarından biri olan "Hukuk Reformu Hakkında Rapor"u yayımlamıştır. Bu çalışmasında geleneksel Kazak mahkemeleri, hukuk sistemi, Kazak bozkırında İslâm'ın etkileri ve Kazak siyaseti hakkında önemli değerlendirmeleri mevcuttur. Kısa hayatına birçok eser sığdırmış sıra dışı bir aydın olan Velihanov Kazak tarihi, edebiyatı, folkloru ve gelenekleriyle ilgili modern anlamda çalışmalar yapan ilk Kazak araştırmacısı sayılmaktadır. Batı tarzında bir modernleşmeyi savunmuş, bunun için Rus medeniyetini örnek göstermiştir. Velihanov'un hayatı ve eserleri Sovyetler Birliği döneminde de rağbet görerek incelenmiş, Kazakistan Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsü'ne onun adı verilmiştir.

Eserleri. Velihanov birçok eserini Rusça neşretmiştir. Ölümünden sonra 1867'de Rusya Coğrafya Derneği eserlerinin bir külliyat halinde yayımlanmasına karar vermiş, bunun üzerine Semenov ve Gutkovski derleme işine girişmiş, ancak Gutkovski'nin ölümü üzerine derleme işi uzunca bir süre geri kalmıştır. 1887'de Potanin derleme işini devam ettirmiş, Petersburg Üniversitesi profesörlerinden N. I. Veselovsky, Potanin'in desteğiyle bu işi tamamlamıştır. Başta Potanin olmak üzere Velihanov'un dostlarının onun hayatıyla ilgili makalelerinin de yer aldığı derleme, Rusya Coğrafya Derneği'nin süreli yayını olan *Araştırma Notları*'nın XXIX. cildi olarak *Soçineniya Çokana Çingisoviça Valihanova* adıyla neşredilmiştir (Petersburg 1904) ve uzun yıllar Velihanov hakkında temel başvuru kaynağı olmuştur. Büyük bir titizlikle toplanan makalele-

Çokan Velihanov Dostoyevski ile birlikte

ri, notları, mektupları ve resim çalışmaları ölümünün 100. yılında *Sobranie Soçineniy v Pyati Tomah* adıyla beş ciltlik bir külliyat halinde yayımlanmış (Alma-Ata 1961-1972), düzeltmeler ve eklemelerle birlikte 1984-1985'te tekrar basılmıştır. Bu külliyat Kazakça'ya çevrilip Velihanov hakkında yapılan bütün çalışmaları da toplandığı kapsamlı bir bibliyografya cildi eklenerek altı cilt halinde *Köp Tomdık Şığarmalar Jinağı* ismiyle neşredilmiştir (Almatı 2010). Çokan Velihanov'un hayatına ve eserlerine dair yüzlerce araştırma kitabı, hikâye, piyes, roman yazılmış, tez hazırlanmış, hayatı birçok sinema filmine ve belgeye de konu olmuştur.

BİBLİYOGRAFYA :

Ç. Valihanov, "Oçerki Djungarii", *Zapiski İmperatorskogo Russkogo Geografiçeskogo Obştsestva*, I, St. Petersburg 1861, s. 35-58; a.mlf., "Oçerki Djungarii", a.e., I (1861), s. 184-200; a.mlf., "O Sostoyanii Altışara ili Şesti Vostoçnih Gorodov Kitayskoy Provintsii Nan-lu (Maloy Buharii) v 1858-1859 godu", a.e., III (1861), s. 1-76; a.mlf., "Ablay", *Entsiklopediçeskij Slovar*, *Sostavleniy Russkimi Uçenimi i Literaturami*, St. Petersburg 1861, I, 88-91; *Soçineniya Çokana Çingisoviça Valihanova* (haz. N. N. Veselovskiy), Petersburg 1904; K. E. McKenzie, "Chokan Valikhanov: Kazakh Princeling and Scholar", CAS, VIII/3 (1989), s. 1-31.

İBRAHİM KALKAN

VERRÂK

(الورّاق)

Ortaçağ İslâm dünyasında kitap istinsahıyla uğraşan, kitap ve kitap yazımıyla ilgili malzemeler satan, cilt yapan meslek mensuplarına verilen ad.

Sözlükte "yaprak, üzerine yazı yazılan ince (rakik) deri, kâğıt" anlamlarına gelen **varak** kelimesinden türeyen mübalağalı isimdir. Verrâkların icra ettikleri mesleğe de **virâka** denir. Aynı kökten **tevrîk** masdarı "üzerine yazı yazılacak yaprağı hazırlamak, yazmak, istinsah etmek" anlamında kullanıldığından tabakat kitaplarında İslâm'ın ilk dönemlerindeki kâtip ve müstensihlerin **verrâk** olarak anıldığı görülmektedir. Verrâklığı "istinsah, tashi, teclid" şeklinde tanımlayan İbn Haldûn bu mesleğin umrana tâbi olduğunu, ileri medeniyet seviyesine ulaşan şehir ve bölgelerde büyük gelişme gösterdiğini söyler (*Mukaddime*, II, 980).

Verrâk tabiri çeşitli dönemlerde farklı anlamlarda kullanılmıştır. Erken dönemlerde ve özellikle hicrî ilk iki yüzyılda verrâk kelimesi genelde kitap istinsah eden kim-